

Willem G. van Maanen. *Vertelde tijd. De Prom*

Vertelde tijd van Willem G. van Maanen is een boek vol raadsels. Met het genre begint het al. Op de titelpagina staat 'verhalen', maar als je alle verhalen gelezen hebt valt ook heel goed in een andere richting te denken. Sommige personages, in het bijzonder het 'hete Balkanmeisje' Ibbi Quintal, komt meer dan eens voor, en het laatste verhaal bevat een commentaar op de voorafgaande verhalen, van de hand van deze Ibbi Quintal, een personage, zodat het commentaar feitelijk deel uitmaakt van een fictief verband dat de hele bundel omvat. *Vertelde tijd* zou dus ook als een - vermomde - roman kunnen worden opgevat.

Van Maanen heeft deze techniek ook in vorige boeken toegepast, in *Helse steen* (1970) en *Valsheid in geschrifte* (1990) bijvoorbeeld, romans met daarin diverse afzonderlijke verhalen. Ditmaal slaat de balans door naar de verhalen. Misschien is daarom nog de beste oplossing deze bundel als een raamvertelling te beschouwen. De verhalen weerspiegelen dan de - grotendeels verzwegen - verhouding tussen genoemde Ibbi en een schrijver, die aanvankelijk Federkiel wordt genoemd, maar later Frantz Quill blijkt te heten.

Na zijn dood erft Ibbi (die nu opeens 'Anna' heet) zijn literaire nalatenschap en op de laatste bladzijden neemt zij zich voor de verhalen (die de lezer inmiddels kent) aan de vlammen prijs te geven. Van de schrijver zelf hebben we dan al vernomen dat hij na zijn dood liefst volkomen vergeten zou worden. Een verlangen dat maar weinig schrijvers zullen delen. Het plaatst de lezer van meet af aan in een vreemde, om niet te zeggen onwerkelijke atmosfeer. Welke schrijver wil nu vergeten worden? Van meer belang is echter de vraag, waarom hij dat wil.

Opnieuw stelt Van Maanen ons voor een raadsel, want een eenduidig antwoord ontbreekt. Enerzijds is er sprake van 'het ontbreken van ieder religieus of historisch besef dat hem ertoe aanzette zichzelf na zijn dood te laten verdwijnen', anderzijds van 'een gebrek aan mededogen of affectie'. Kiezen is niet goed mogelijk, daarvoor komen we van deze Federkiel of Quill te weinig te weten. Hoogstens zouden we via zijn verhalen in zijn ziel kunnen kijken.

Volgens Ibbi Quintal getuigen zijn verhalen, met al hun vervalsing en vertekening, vooral van Federkiels hartstochtelijke obsessie voor de androgyn mens. En inderdaad, in minstens twee verhalen speelt de androgynie op de een of andere manier een rol. In het langste verhaal van de bundel ('Bespraakte dieren') blijkt een mismaakte jongeman een 'variant' te zijn 'van de soort zoals die volgens de legende bestond voordat de goden, bevreesd voor zijn almacht, hem in twee helften spleten, gedoemd elkaar levenslang te zoeken om in liefde te worden herenigd'.

In een ander verhaal ('Van hogerhand') gelooft een hoogleraar rechtsfilosofie bij zijn ontwaken in een vrouw te zijn veranderd, met de opdracht de 'nieuwe mens' te baren die de wereld haar 'verloren gegane gerechtigheid' terug zal geven. Dat die 'nieuwe mens' androgyn zal zijn, staat er niet met zoveel woorden, maar gelet op de merkwaardige gedaanteverwisseling van de professor valt het wel te vermoeden.

Van oudsher wordt het androgyn ideaal geassocieerd met gerechtigheid en paradijselijkheid. Ook in deze verhalen, maar omdat het ideaal is veranderd in een obsessie valt er van gerechtigheid noch van paradijs veel te bekennen. In 'Bespraakte

dieren' blijkt het paradijs een *trompe l'oeuil* te zijn; in 'Van hogerhand' is de metamorfose in werkelijkheid het gevolg van een geslaagde castratiepoging.

Misschien mag de vergelijking nog verder worden doorgetrokken, en staan *trompe l'oeuil* en castratie hier voor de onmacht van de literatuur. In tegenstelling tot wat schrijvers en dichters in het verleden wel hebben gedacht en gehoopt, schept de literatuur geen 'nieuwe mens' en evenmin brengt zij de gerechtigheid terug in de wereld. Het is zelfs nog erger: onze authentieke ervaringen en gevoelens worden 'verwoest' in het geschrevene. De werkelijkheid bezwijkt onder de woorden waarmee we haar proberen te vangen. Wie weet ligt hier het ware motief voor het verlangen van Van Maanens schrijver om na zijn dood volkomen te worden vergeten.

Idealen, met andere woorden, leiden tot rampspoed. Dat heeft Ibbi Quintal aan den lijve mogen ondervinden: tijdens een borstoperatie, ondernomen om het androgyne ideaal naderbij te brengen, is zij dank zij een 'foutieve narcose' verlamd geraakt. Sindsdien loopt zij, gedragen door anderen, zonder 'voetsporen' na te laten. Had Federkiel zo willen schrijven, vraagt zij zich af na diens dood. En haar laatste woorden luiden: 'Een schrijver die zich niet wil verraden is een schrijver die zwijgt. Een kleurloos schilderij, een klankloze sonate, vul maar in, een onbeschreven blad, mooier bestaat niet'.

Toch heeft Federkiel zo niet geschreven; daarvan getuigen de verhalen in deze bundel. Verhalen die dan ook de afwezigheid van gerechtigheid en paradijs benadrukken met hun (uit eerder werk van Van Maanen bekende) thema's als oorlog, moord, verraad, incest, castratie, schuld, sadomasochisme. Schokkende verhalen zijn het eigenlijk, maar vreemd genoeg maken ze niet die indruk.

Ik heb de atmosfeer die erin heerst hierboven 'onwerkelijk' genoemd. De verschrikkingen blijven steeds op afstand, als in een droom. Het is alsof er onder verdoving wordt verteld, een effect dat mede het gevolg is van het nagenoeg ontbreken van alinea's en dialogen. Anesthesie en esthetiek liggen hier dicht bij elkaar. De verschrikking is vorm geworden, taal, losgemaakt van haar reële oorsprong. Het tekort van de taal, het onvermogen van de woorden om met de werkelijkheid samen te vallen, is tenslotte ook een vorm van vrijheid waaraan de literatuur haar mogelijkheden ontleent.

In *Vertelde tijd* profiteert Van Maanen hiervan door op papier een geheel eigen - onwerkelijke - werkelijkheid te creëren, ook al valt er wel enige literaire gelijkens aan te wijzen. Bijvoorbeeld met Kafka (wiens nagelaten werk ook verbrand had moeten worden) of met het surrealisme (sommige scènes in de verhalen hadden moeiteloos in een film van Bunuel gekund).

Alle raadsels zijn daarmee beslist niet opgelost. Ook dat herinnert opnieuw aan de droom, tenzij men heilig gelooft in de freudiaanse sleutel. Dat Van Maanen door Freud is aangeraakt, lijkt me moeilijk te ontkennen, maar hij heeft er gelukkig voor gezorgd dat sleutel en sleutelgat niet exact bij elkaar passen. Met als gevolg dat de onwerkelijke atmosfeer van deze verhalen haar biologerende effect blijft behouden. Oplossingen leiden in *Vertelde tijd* een precair bestaan. Het ene raadsel dat schijnbaar wordt opgelost maakt niet aan de fascinatie een einde, maar verwijst slechts naar een ander raadsel.

(de *Volkscrant*, 6-5-1994)